

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ ДІАЛОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В СУЧАСНІЙ НАУЦІ

УДК 377.3

Герасимова І. В.

*кандидат педагогічних
наук, доцент кафедри
загальної педагогіки і
психології ННІ педагогічної
освіти, соціальної роботи і
мистецтва Черкаського
національного
університету імені Богдана
Хмельницького,
транзактний аналітик*

Герасимова Н. Є.

*кандидат психологічних
наук, доцент кафедри
загальної педагогіки і
психології ННІ педагогічної
освіти, соціальної роботи і
мистецтва Черкаського
національного
університету імені Богдана
Хмельницького*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІАЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ У ПСИХОЛОГІЇ

У статті розглядається питання вживання поняття „діалог” у вітчизняній психології. Наводяться результати теоретичного огляду, який дозволив виділити основні способи розуміння поняття „діалог” у психологічних дослідженнях спілкування та психологічній практиці: діалог як форма мовленнєвої взаємодії; діалог як спільний розумовий процес; діалог як спільна діяльність співрозмовників з подолання суперечностей між ними; діалог як спілкування на рівні існуючих мотивів діяльності; діалог як спілкування, засноване на особистісному характері відносин; діалог як екзистенціальна подія; зустріч.

Ключові слова: діалог, діалогічний підхід, мовленнєва взаємодія, спілкування.

Постановка проблеми. Ідея діалогу є однією з найбільш універсальних і перспективних у розвитку соціальної, культурної та морально-духовної дійсності. Принципи й механізми діалогу – це основа соціальних та міжлюдських відносин взаєморозуміння і взаємоповаги, співпраці й взаємодопомоги, співчуття і співпереживання. Виходячи з цього, значення нашого дослідження зумовлене глибоким гуманітарно-онтологічним і широким соціально-культурним та психолого-педагогічним змістом ідеї, принципів і механізмів діалогу, які актуалізують значні потенціали розвитку й формування особистості та відкривають перспективи оптимізації спілкування й гармонізації міжособистісних стосунків.

Аналіз актуальних досліджень. Фундаментальними засадами дослідження діалогічного підходу є положення таких теоретичних напрямів у психологічній науці, як: теорія діяльності (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Г.С. Костюк), концепції генетичної та онтологічної психології (Г.С. Костюк, Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов, С.Д. Максименко, І.П. Маноха, Т.М. Титаренко); теорії спілкування й міжособистісних відносин і взаємодії (О.О. Леонтьєв, О.О. Бодальов, Б.Ф. Ломов, В.М. Мясішев, І.О. Синиця); концепції розвитку особистості й суб'єктного підходу (О.М. Леонтьєв, Л.І. Божович, С.Д. Максименко, І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, В.О. Татенко, А.В. Брушлінський, В.І. Слободчиков, К.О. Абульханова-Славська, В.А. Петровський); теорія вчинку (В.А. Роменець, І.П. Маноха), психологічна герменевтика (А.А. Брудний, Н.В. Чепелева), раціогуманістичний підхід (Г.О. Балл), психологія смислу (Д.О. Леонтьєв, С.Д. Максименко).

Основою формування теоретико-методологічних принципів і настанов діалогічного підходу в психології є також ідеї представників гуманістичної психології й психотерапії (К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мея, В. Сатір), гештальт-терапії (Ф. Перлза, І. Фрома, І. Польстер, М. Польстер, Р. Резника), діалогічної психотерапії (М. Бубера, Т.О. Флоренської, Г.О. Ковальова, А.Ф. Копйова, Р. Хікнера, Л. Джейкобс, Т.С. Яценко).

Теоретичний аналіз наукової літератури та психологічної практики свідчить про те, що в сучасній науці є загальне розуміння глибини й масштабності проблем психології діалогу, а також фундаментального значення парадигми діалогу для психологічної науки та практики. Дослідники психології діалогу усвідомлюють гуманітарно-культурний зміст й особистісно-духовну природу діалогу, багатогранність його феноменів і проявів та необхідність міждисциплінарного підходу у вивченні його психологічних і психотерапевтичних форм та закономірностей.

Водночас сучасні дослідження психології діалогу недостатньо повно і системно розкривають його екзистенційно-онтологічний та інтерсуб'єктно-феноменологічний зміст, науково-концептуальні перспективи і методико-конструктивні потенціали. Недостатнім є також розуміння того, що науково-теоретичне вивчення та практико-прикладне використання багатоманітних форм і закономірностей психології діалогу потребують розвитку конкретної методології діалогічного підходу в психологічній науці.

Метою статті є з'ясування засад діалогічного підходу в психологічній науці. **Виклад основного матеріалу.** Діалог (від грец. *dialogos*) – обмін репліками (у широкому сенсі реплікою вважається і відповідь у вигляді дії, жесту, мовчання) двох і більше людей. Історія розвитку концепції діалогу в психологічній науці та практиці пов'язана із зверненням вітчизняних психологів до робіт М. М. Бахтіна та М. Бубера, які поставили під сумнів постулат самодостатності особистості і показали притаманну людині потребу в діалозі з іншими.

Існуючі моделі розуміння взаємодії (у контексті спілкування і спільної діяльності) дають підстави виокремити три підходи до проблеми природи взаємодії. Перший полягає в побудові схем взаємодії (і спільної діяльності), виходячи з ідеї структури індивідуальної діяльності і зведенні взаємодії до тієї чи іншої суми індивідуальних діяльностей. Логіка цього підходу відповідає уявленню про „спільно-індивідуальну діяльність” (за Л. Уманським), лінійно-передавальну модель комунікації (Н. Казаринової та ін.), „об'єктну” парадигму розуміння психологічного впливу (за Г.О. Ковальовим), нарешті, логіку першого етапу соціально-психологічних досліджень спільної діяльності і впливу спільної діяльності на міжособистісне спілкування (дослідження соціальних психологів під керівництвом Г. Андрєєвої).

Другий підхід до вирішення проблеми взаємодії полягає в постулюванні й конституюванні первинності соціальної макроструктури спільної діяльності, цілісна архітектоніка якої задає особливості процесів взаємодії й індивідуальних діяльностей як внутрішніх мікроструктур спільної діяльності. Логіка другого підходу лежить в основі уявлень про „спільно-послідовну діяльність”, інтерактивно-циклічну модель комунікації, „суб'єктну” парадигму психологічного впливу, теорію діяльнісного опосередкування міжособистісних стосунків у групі та колективі (А. Петровського та ін.), зміст другого етапу соціально-психологічних досліджень взаємовпливу спілкування і спільної діяльності, нарешті, про соціально-колективну макроструктуру спільної діяльності (в єдності її цільового й предметного компонентів)

як „одиницю” психологічного аналізу спільної діяльності (А. Журавльов).

Третій підхід до вирішення проблеми взаємодії полягає в розвитку внутрішньо-сутнісного, інтерсуб'єктивно-інтерперсонального, недиз'юнктивно-процесуального розуміння природи міжлюдської взаємодії. Логіка цього підходу (певним чином) відповідає уявленням про „спільно-взаємодіючу діяльність”, трансакційну модель комунікації, „інтерсуб'єкту” парадигму психологічних впливів-взаємодій, „метаатрибутивну” підструктуру особистості. Проте найглибші потенціали такий підхід до проблем міжлюдської взаємодії розкриває в контексті уявлень сучасної філософії діалогу (М. Бахтіна, М. Бубера, В. Біблера, С. Франка та ін.) й психології діалогу (Т. Флоренська, Г. Ковальов, А. Копйов, А. Орлов, Г. Дьяконов та ін.).

Вихідна ідея діалогічного підходу полягає в тому, що, говорячи словами М. Бубера, „в початку усього – відносини” і ці відносини розуміються як діалогічні. У діалозі виділяються полярні стани „Я-Ти” і „Я-Воно”, що розглядаються як первинні установки людського буття, завдяки яким воно звернене до самої людини та інших людей. „Я-Ти” – стан розуміється як установка природного зв'язку, а „Я-Воно” – це стан природної відокремленості. Здорове існування людини є ритмічним чергуванням цих протилежних станів буття. Напруга між зв'язком та відокремленістю є фундаментальним і суттєвим моментом концепції діалогу. Для кожного його учасника інша людина є ціллю й цінністю, а не засобом або умовою його власного буття. „Я-Ти” – відносини будуються на глибокому переживанні „іншості” – унікальності й цілісності – партнера по діалогу. Це переживання взаємне, воно повертається до іншої людини, внаслідок чого створюється загальний досвід спільного буття („співбуття”). Досвід „співбуття” є досвідом „зустрічі” як унікального процесу взаємо- та саморозкриття учасників діалогу. Хронотопом „зустрічі” є простір „Я – Ти – Тут – Тепер”, у якому розгортаються зміни сприймання себе, іншої людини й світу (зокрема, змінюються відчуття простору й часу, емоції, смисли, цінності, тілесні відчуття). „Я-Воно” – стан пов'язаний з цільовою спрямованістю, а тому інша людина стає (більш чи менш) засобом досягнення цілей і відчуває відносини об'єктивації, використання. Фокусування на меті перетворює іншу людину на побічний, вторинний продукт; фокусування на завданні, а не на відносинах, на думку М. Бубера, перетворює іншу людину на тло, а фігурою стає завдання, мета. Сучасні американські дослідники – Р. Хікнер, Л. Джейкобс, М. Фрідман – відрізняють „Я-Ти” установку як діалогічний прояв від „Я-Ти” моменту як найповнішого та глибинного здійснення діалогу, який становить єдність „Я-Ти” і „Я-Воно” моментів, що чергуються.

Слід відзначити, що діалог є багатопланово парадоксальним явищем; один із проявів цієї парадоксальності полягає в тому, що „Я-Ти” момент не можна розуміти як певну ідеальну, високу мету, якої слід досягати в діалозі. Як тільки я роблю „Я-Ти” момент метою, то – парадоксально! – я починаю перетворювати можливості „Я-Ти” моментів на реальність моментів „Я-Воно”. Досягнення „Я-Ти” моменту не можна ставити безпосередньою метою взаємодії (тобто метою в прямому розумінні слова), але можна – опосередковано – підготувати певний „грунт” для того, щоб це могло здійснюватися. Невипадковим видається проникнення поняття „діалог” в консультативну психологію, де він пов’язаний з одним суттєвим моментом – спілкуванням клієнта і консультанта, початком визначення ролі значення діалогу, в результаті чого з’явилися нові самобутні підходи в психологічному консультуванні. Постійною спокусою для психолога й терапевта є розділення досвіду досліджуваного або клієнта на різні психологічні компоненти і фактори та їх відповідна діагностика й подальше опрацювання, яка, звичайно, завжди є локальною. Однак діалогічне уявлення про цілісність особистості та її численні екзистенційні прояви не тільки не виключає, але й обов’язково передбачає виокремлення „незліто-неподільних” компонентів, які створюють органічно-холістичну, поліфонічно-процесуальну цілісність.

Перший рівень діалогу пов’язано переважно зі співчутливим вислуховуванням співрозмовника. Доброчинні наслідки такого вислуховування знайомі нам із повсякденного досвіду, коли „людина виговорила”. Таке трактування має місце, але не пояснює суті справи. Характерною відзнакою в цій ситуації є перехід від негативних, деструктивних емоційних станів клієнта у позитивні і конструктивні. Але якщо клієнт, „виговорившись”, залишається при своїх аморальних, деструктивних установах, його емоційний негативний стан не переходить в радісний і натхнений. Це свідчить про вирішальну роль зміни внутрішньої установки клієнта в напрямку духовно-моральних цінностей, примирення його зі своєю совістю як голосу духовного Я. Цьому сприяє об’єктивізація в слові і діалогічна установка психолога на сприйняття його індивідуального сенсу.

Другий рівень діалогу характеризується перетворенням душевного стану клієнта в процесі свідомого розв’язання життєвої проблеми, її осмислення. Уважне співчутливе вислуховування консультанта є тут лише частковою умовою, головним же стає переосмислення клієнтом своїх життєвих труднощів і готовність до зміни себе і своїх взаємин. Консультант активний в діалозі, він розмовляє, ставить запитання, що сприяють виявленню сутності конфлікту. Клієнт нерідко сам приходиться

до усвідомлення сенсу життєвої проблеми, але це не обов'язково. У діалозі виникають і такі типові ситуації, коли консультант висловлює своє припущення, а у відповідь чує не просто згоду, а радісне здивування: „Я і сам так думав”, „Так, це саме так!”, „Ви просто читаете мої думки” і т.п. Ця радість співтворчості та вирішення проблеми обопільна. У клієнта почуття радості виникає всупереч тому, що об'єктивна ситуація нерідко не лише не полегшується, але і вимагає великих зусиль для зміни та пов'язана з труднощами і стражданнями для нього. Це ознака духовного пробудження людини. Психолог, не будучи „телепатом” або „екстрасенсом”, почув у висловлюваннях людини внутрішній діалог і став на позицію її духовного Я; зумів окреслити ситуацію мовою співрозмовника, пробудивши і зазначивши його власне духовне знання.

Третій рівень діалогу – катарсис особистості. Це найбільш повна і глибока зміна свідомості людини завдяки зустрічі зі своїм витісненим раніше духовним Я.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Психологічне вивчення діалогу має важливе значення для вивчення низки прикладних проблем психології, оскільки дозволяє розкрити нові, духовно-екзистенційні виміри відомих й актуальних феноменів прикладної психології. Перспективи подальшого розвитку й використання діалогічного підходу в психології пов'язані з такими основними напрямками дослідження: теоретичне дослідження структурно-функціональних особливостей діалогу та його форм і проявів з позицій інтерсуб'єктного, екзистенційно-онтологічного підходу; розвиток уявлень про принципи й особливості інтерсуб'єктно-діалогічних методів психологічного дослідження, подальше вивчення й обґрунтування надійності і валідності діалогічних методів дослідження; емпіричне вивчення численних явищ феноменології діалогу й аналіз їхньої природи шляхом співставлення з багатьма іншими духовно-особистісними феноменами; розвиток діалогічного підходу в практичній психології, вивчення і розробка інтерсуб'єктно-діалогічних методів і технологій психокорекції та психотерапії.

Список використаних джерел

1. Васильев А. К. Справочник по психотерапии / А. К. Васильев, Т. А. Кицына, М. В. Овсянников. – М.: Астрель, 2009.
2. Йонтеф Б. Осознание, диалог и процесс в терапии / Б. Йонтеф. – Москва, 2009.
3. Малкина-Пых И. Г. Техники Гештальта и Когнитивной Терапии. Справочник практического психолога / И. Г. Малкина-Пых. – Москва: «ЭКМО», 2004.